

ADRIANNA PIOTROWSKA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Instytut Językoznawstwa

Właściwości składniowo-semantyczne jednostek z ciągami *o mał-* i *omal*

Słowa kluczowe: semantyka; składnia; jednostka leksykalna; jednostka funkcyjna; operatory metapredykatywne; aproksymacja

Key words: semantics; syntax; lexical unit; function unit; metapredicative operators; approximation

1. Wstęp

Celem artykułu jest porównanie związków składniowo-semantycznych, w jakie wchodzi jednostki¹ z ciągami *o mał-* i *omal*. Do tej serii należą następujące wyrażenia:

<i>o mało co</i>	<i>o mały włos</i>	<i>o mały figiel</i>	<i>omal</i>	<i>omalże</i>
<i>o mało co nie</i>	<i>o mały włos nie</i>	<i>o mały figiel nie</i>	<i>omal nie</i>	<i>omalże nie</i>
<i>o mało co, a</i>	<i>o mały włos, a</i>	<i>o mały figiel, a</i>		

Kluczowe jest ustalenie różnic w ich strukturach znaczeniowych. W myśl założeń semantyki strukturalnej zaproponowana zostanie kwalifikacja gra-

¹ Pojęcie jednostki języka funkcjonuje w artykule zgodnie z koncepcją Andrzeja Bogusławskiego (Bogusławski 1976).

matyczna jednostek. Omówię ich łączliwość z określonymi klasami leksykalnymi i ograniczenia w jej zakresie. Dla porównania przywołane zostaną także jednostki pokrewne semantycznie.

Jednostki z ciągami *o mał-*, *omal* zakwalifikować można do klasy operatorów metapredykatywnych. Jadwiga Wajszczuk w swojej klasyfikacji składniowej leksemów (Wajszczuk 2010: 28) wyróżnia wśród syntaktemów grupę predykatów niezależnych, a w niej „słowa typu *bardzo, nieomal, prawie*”. Autorka nie posługuje się jednak nazwą „operatory metapredykatywne”, używa terminów „limitatory”, „intensyfikatory”, „aprosymatory”.

Syntaktemy (w opozycji do parataktemów) otwierają pozycje semantycznie nacechowane lub zajmują jedną z takich pozycji (Wajszczuk 2010: 25). Grupa predykatów niezależnych jest reprezentowana w opisie Wajszczuk przez pięć podgrup. Jedną z nich są operatory metapredykatywne, dodawane do innych wyrażen o statusie predykatów. Wszystkie te podgrupy łączy to, że należące do nich jednostki otwierają pozycje syntaktyczne, ale nie zajmują żadnych pozycji otwartych przez inne jednostki.

Omawiane ciągi należą do zbioru wyrażen funkcyjnych (Grochowski 1997). Tak też traktowane są w WSJP, gdzie zakwalifikowane zostały do podklasy operatorów limitacji². Z racji tego, że badane jednostki składają się z co najmniej dwóch segmentów graficznych, uznać je można również za nieciągłe jednostki języka (Grochowski 2001: 88).

2. Jednostki z ciągiem *o mał-*

Badane wyrażenia *o mało co*, *o mały włos* oraz *o mały figiel* rozpatrzone zostaną w porównaniu z jednostkami z negacją oraz jednostkami z segmentem *a*, por.

*o mało co*_ (+cz. t. przyp.)

*o mało co nie*_ (+cz. przeszł.)

o mało co, *a*_ (+cz. t. przyp.)

² „Operatory limitacji otwierają miejsce dla wyrażenia, które opisuje właściwość zajmującą wysokie lub niskie miejsce na skali – w porównaniu z oczekiwaniami mówiącego, np. *aż, ledwie, ledwo, zaledwie, dopiero, już*.” (M. Grochowski, A. Kisiel, M. Żabowska 2018: 194).

W pozycji otwieranej przez jednostki *o mała co* i *o mała co*, *a* występuje czasownik w trybie przypuszczającym, zaś jednostka *o mała co nie* otwiera miejsce dla czasownika w czasie przeszłym.

- (1) (...) ***o mała co*** *przeoczyłabym malunek.* (NKJP)
- (2) ***O mała co***, *a spadłbym.* (NKJP)
- (3) *To z tego powodu* ***o mała co nie*** *oblałem matury.* (NKJP)

Wymienione ciągi pełnią funkcję wykładników granicy cechy. Komunikują, że ‘niewiele brakowało, żeby stało się to, o czym mowa’. Z tego względu trudno zaakceptować następujące zdania:

- (4) ****O mała co*** *zderzyłem się z nią na chodniku.*
- (5) ****O mała co*** *rozlewam herbatę z wrażenia.*

Omawiane jednostki nie współwystępują w wypowiedzeniach z predykatem, który wyraża stan faktyczny. Ich połączenie z takim predykatem powoduje sprzeczność (por. zdania (4)–(5)). Jednostki takie negują bowiem prawdziwość współwystępującego z nimi sądu. Forma trybu przypuszczającego czasownika, dla której otwierają miejsce omawiane ciągi, wyraża stan nierzeczywisty:

- (6) ***O mała co*** *bym się z nią zderzył na chodniku.*
- (7) ***O mała co***, *a rozlałbym herbatę z wrażenia.*

Jednostkę z segmentem *a* uznaję za wariant pozycyjny jednostki bez tego segmentu. Dystrybucja tych ciągów nie jest identyczna. Na przykład w zdaniu (6), gdzie wykładnik trybu przypuszczającego poprzedza formę czasownika, użycie *a* jest niemożliwe. Analogicznie jest w wypadku (10) i (12).

2.1. *O mała co*_

W pierwszej kolejności warto zwrócić uwagę na fakt, że w wielu słownikach języka polskiego, np. w ISJP, człony w nawiasach, por. (*o*) *mała* (*co*) traktowane są jako fakultatywne. Tak samo jest w wypadku wspomnianych

jednostek z negacją oraz segmentem *a*. Poniższe przykłady ilustrują fakultatywność wymienionych członów:

- (8) *Premierowi gazety zafundowały rozwód, mnie **o mało co** już nie odwołały z urzędu.* (NKJP)
- (9) *Przemilczał jednak pytania Nienazwanego i to, że Łewap **o mało co** go nie zdradził.* (NKJP)
- (10) ***O mało co** bym się z nią zderzył na chodniku, zatrzymałem się gwałtownie, ale lekkiego potrącenia nie dało się już uniknąć.* (NKJP)
- (11) ***O mało co** rozlałbym herbatę z wrażenia.* (NKJP)
- (12) *Przecież Okrągły Stół **o mało co** by się nie odbył, bo PZPR nie była w stanie zasiąść z nimi do rozmów.* (NKJP)

Pominięcie członu *co* albo *o* nie zmienia znaczenia ciągu, por. zdanie (9) i analogiczne:

- (13) *Jan **o mało** go nie zdradził.*
- (14) *Jan **mało co** go nie zdradził.*

Niemożliwe jest natomiast usunięcie członu *mało*, por. nieakceptowalne:

- (15) **Jan **o co** go nie zdradził.*

Na podstawie podanych przykładów wyróżniam dwa najbardziej typowe konteksty, w których występuje ciąg *o mało co*:

- a) W antepozycji względem czasownika w trybie przypuszczającym, por. zdanie (11). Jeżeli wykładnik trybu jest osobnym morfemem poprzedzającym czasownik, to opisywany ciąg występuje w antepozycji względem tego morfemu, por. (10), (12).
- b) W połączeniu z zanegowanym czasownikiem dokonanym w czasie przeszłym, por. przykład (9).

Jednostka *o mało co* nie występuje w postpozycji względem czasownika, por. wypowiedzenia (16)–(20), które są nieakceptowalne lub budzą wątpliwości:

- (16) **Blok nie wyleciał **o mało co** w powietrze.*

- (17) **Blok wyleciałby o mało co w powietrze.*
 (18) **Blok by wyleciał o mało co w powietrze.*
 (19) **Nie poplakalem się o mało co.*
 (20) **Nie poplakalem o mało co się.*

O mało co nie dopuszcza łączliwości z czasownikami w trybie orzekającym, por.:

- (21) **O mało co spadam z krzesła.*

W NKJP jest podany przykład:

- (22) *W powieści Los dobosza Gajdar nie waha się pokazać, jak z winy ojca(...) 12-letni Sieroża... pozostawiony sam sobie, o mało co nie zostaje złodziejem i bandytą.*

Choć czasownik w powyższym przykładzie występuje w trybie orzekającym, to zdanie jest akceptowalne, bo forma czasownika jest zanegowana. Forma czasu teraźniejszego czasownika pełni tu funkcję czasu przeszłego, co jest cechą charakterystyczną dla opowiadania.

Szyk wewnętrzny wyrażenia *o mało co* musi być stały, aby wypowiedzenie było akceptowalne. Nie można zmienić kolejności występowania poszczególnych członów ani wstawić między te człony innych wyrażień, por.:

- (23) *O mało co bym spadł z krzesła. / *O mało bym co spadł z krzesła.*
 (24) *O mało co upuściłabym szklankę. / *O upuściłabym mało co szklankę.*
 (25) *O mało co mecz nie odbyłby się planowo. / *Mecz mało co o nie odbyłby się planowo.*

Jednostka *o mało co* najczęściej występuje z czasownikami w formie trybu przypuszczającego, które wyrażają stany nierzeczywiste. Komunikują one o zdarzeniach, nazywane są czasownikami czynnościowymi³, jak np. *spaść (z czegoś)*, *zgubić (coś)*, *usunąć (coś)*, *zderzyć się*, por. (26)–(29):

³ Podklasy czasowników nazywane są zgodnie z terminologią stosowaną przez Romana Laskowskiego w jego podziale semantycznym (por. Laskowski 1998: 152–157).

- (26) *O mało co spadłbym z krzesła. / O mało co nie spadłem z krzesła.*
 (27) *Jan o mało co zgubiłby portfel na wakacjach. / Jan o mało co nie zgubił portfela na wakacjach.*
 (28) *O mało co, a usunęłabym wszystkie pliki z komputera. / O mało co nie usunęłam wszystkich plików z komputera.*
 (29) *Anna o mało co zderzyłaby się z Alicją na skrzyżowaniu. / Anna o mało co nie zderzyła się z Alicją na skrzyżowaniu.*

Łączliwość wyrażen z ciągiem *o mało-* z klasą czasowników ma znacznie węższy zakres, niż na przykład bliskoznacznej jednostki *prawie*, która analizowana była między innymi przez Beatę Szumińską. Autorka zauważyła, że *prawie* łączy się z czasownikami procesualnymi zazwyczaj w kontekstach dynamicznych, a stan, który jest komunikowany przez czasownik można interpretować jako bliski urzeczywistnienia (Szumińska-Suty 1998: 84–89), por. przykłady, które podaje w swojej pracy autorka:

- (30) *Zupa się **prawie** ugotowała.* (Szumińska-Suty 1998: 84)
 (31) ***Prawie** ją złapałem.* (ibid.)
 (32) *Jaś **prawie** siedzi.* (ibid.)
 (33) *Anna **prawie** wyzdrowiała.* (ibid.)
 (34) *Ewa jest **prawie** mężatką.* (Szumińska-Suty 1998: 85)
 (35) *Pomidory **prawie** dojrzały.* (Szumińska-Suty 1998: 86)

W NKJP możemy odnaleźć analogiczne przykłady użycia ciągu *prawie*:

- (36) *Przecież oni się tu **prawie** pobili!* (NKJP)
 (37) *Maria **prawie** mu uwierzyła.* (NKJP)
 (38) *Noga mnie już **prawie** nie boli.* (NKJP)
 (39) *Zboża już **prawie** dojrzały, ale nie pozwolili ludziom skosić.* (NKJP)

W zdaniach (30)–(39) nie możemy zastąpić *prawie* leksemem *o mało co* bez dokonania żadnych zmian. Warto zauważyć, że jednostka *o mało co* implikuje formę trybu przypuszczającego, zaś różnica pomiędzy zanegowanym wyrażeniem *o mało co* a *prawie* polega na tym, że po *o mało co nie* występuje czasownik nazywający stan rzeczy, który nie jest chciany przez mówiącego, por. zdania:

- (40a) *O mało co się nie przewróciłem, dobrze, że się nie przewróciłem.*
 (40b) **O mało co się nie przewróciłem, dobrze, że się przewróciłem.*
 (41a) *O mało co nie skręciłam kostki na lekcji baletu, dobrze, że nie skręciłam kostki.*
 (41b) **O mało co nie skręciłam kostki na lekcji baletu, dobrze, że skręciłam kostkę.*

Mówiąc więc, że dany stan nie miał miejsca nadawca sądzi, że ‘dobrze, że nie stało się to, o czym mowa’.

Główny komponent semantyczny *prawie* to, w uproszczeniu, ‘niewiele brakuje, żeby coś stało się jakies’. Według Szumińskiej dodanie *prawie* do czasownika procesywnego „powoduje, że **stan, o którym mowa, interpretowany jest jako bliski urzeczywistnienia**” (Szumińska-Suty 1998: 85), por. ‘niewiele brakuje, żeby zboża stały się dojrzałe’. Można więc powiedzieć:

- (42) *Zboża prawie dojrzały.*

W moim przekonaniu w tym kontekście jednostki *prawie* i *o mało co nie* mogą być traktowane wymiennie, trudno zaakceptować zdanie:

- (43) **Zboża o mało co by dojrzały. / *Zboża o mało co nie dojrzały.*

Badane przeze mnie jednostki nie służą do charakteryzowania procesów, odnoszą się najczęściej do zdarzeń momentalnych, których z kolei łączliwość z *prawie* wykluczyła m.in. Anna Wierzbicka, uznając za dewiacyjne zdanie **Prawie się spóźniłam na pociąg*. (Wierzbicka 1987: 184). Nie chodzi więc o samą istotę procesu, np. nabywanie danej cechy w stopniu pełnym (*Dziecko prawie siedzi*. = niewiele brakuje, żeby dziecko nabyło pewną umiejętność). Jednostka *o mało co* skupia się na opisie zdarzeń, nie budzą zatem żadnych wątpliwości zdania z *o mało co nie*, nieakceptowalne są natomiast analogiczne zdania zawierające *prawie*, por.

- (44) *O mało co nie upuściłam szklanki. / *Prawie upuściłam szklankę*
 (45) *O mało co nie zniszczyłam całego obrazu Piotra. / *Prawie zniszczyłam cały obraz Piotra.*

- (46) *Terroryści o mało co nie zestrzelili samolotu.* / **Terroryści prawie zestrzelili samolot.*
- (47) *Jan o mało co nie zepsuł zabawki Krzysia.* / **Jan prawie zepsuł zabawkę Krzysia.*

Wykluczam możliwość połączeń *prawie* z czasownikami komunikującymi o zdarzeniach, tym samym uważam, że jest to główna różnica w łączliwości tych dwu jednostek.

2.2. *O mało co nie*_

Kolejny ciąg, *o mało co nie*, występuje w antepozycji względem czasownika dokonanego w trybie orzekającym w formie czasu przeszłego, por.:

- (48) *O mało co nie stałem się lekomanem.* (NKJP)
- (49) *O mało co nie wpadł pod koła.* (NKJP)
- (50) *Nawet kot, który z ciekawości zaglądał do basenu, o mało co nie został ugryziony w nos przez dużego żółwia.* (NKJP)
- (51) *Tyle że już wygrzyziono go z polityki i o mało co nie przerobiono w sejmie na aferzystę.* (NKJP)

W NKJP możemy jednak znaleźć również zdania typu:

- (52) *O mało co Pele nie pojechałby do Szwecji (...),*

które wskazują na to, że ciąg z negacją dopuszcza zarówno formy trybu orzekającego, jak i przypuszczającego, nie stawia więc tak restrykcyjnych wymagań, jak ciągi bez *nie* (por. *o mało co*). W analogiczny sposób można tworzyć wypowiedzenia typu:

- (53) *O mało co nie spadłbym z krzesła.*

Warto zauważyć, że pomiędzy ciąg *o mało co* a człon *nie* można wstawiać wyrażenia argumentowe zanegowanego predykatu, nie tylko w formie zaimków, jak w przykładach (54), (55), (58), a także modyfikatory predykatu (57), zarówno jedno-, jak i wieloelementowe (55)–(60), por.:

- (54) **O mała co mu się to nie udało.** (NKJP)
- (55) *Mama tak ciągnęła Jana Pawła II, że o mała co mu ręk nie wyrwała!* (NKJP)
- (56) *Adam o mała co wirusa nie złapał w tej szkole. / Adam o mała co wirusa w tej szkole nie złapał.*
- (57) **O mała co na stałe nie wyjechał do Niemiec. / O mała co na stałe do Niemiec nie wyjechał.**
- (58) **O mała co jej z ręk tej sukienki nie wyrwała.**
- (59) **O mała co wszyscy się nie zgubili.**
- (60) *Sznurek pękł i Alicja o mała co wszystkich koralików nie upuściła.*

Podane zdania przykładowe można odczytywać w różny sposób, zmieniając ich intonację, miejsca akcentu i pauz. Zależy to od tego, jakie znaczenie chce im nadać mówiący. Z podanych przykładów wynika, że jednostka *o mała co nie* jest rozsuwalna, ale możliwość rozsunięcia dotyczy tylko sekwencji *co nie*, por. (54)–(60). Próba rozsunięcia ciągu *o mała co nie* między pierwszym a drugim i drugim a trzecim segmentem prowadzi do dewiacji; por.

- (61) ***O mu mała co nie spadł widelec.**
- (62) ***O mała mu co nie spadł widelec.**

2.3. *O mała co, a* _

Z kolei wyrażenie *o mała co, a* jest odnotowane w NKJP w następujących zdaniach:

- (63) **O mała co, a byłoby z nami źle.** (NKJP)
- (64) **O mała co, a spadłbym.** (NKJP)
- (65) *Przecież tam w lesie była przekonana, że o mała co, a straciłaby oko!* (NKJP)

Jednostka ta otwiera miejsce z prawej strony dla czasownika w trybie przypuszczającym. Komunikuje on stan niefaktywny i dlatego też ze względów semantycznych tylko taka forma czasownika jest akceptowalna, por. definicję z ISJP: ‘jeśli (**o**) mała co (**a**) zdarzyłoby się coś złego, to niewie-

le brakowało, żeby to się zdarzyło' (ISJP I: 815). Fakultatywne są natomiast człony w nawiasie, pominięcie ich w zdaniu nie zmienia jego znaczenia. Ważne jest jednak to, że musi wystąpić jeden z nich, aby zdanie było akceptowalne, o czym świadczy dewiacyjność przykładu (69):

- (66) ***O mało co, a mecz zakończyłby się remisem.*** (NKJP)
- (67) ***O mało co mecz zakończyłby się remisem.***
- (68) ***Mało co, a mecz zakończyłby się remisem.***
- (69) ****Mało co mecz zakończyłby się remisem.***

WSJP wskazuje na to, że wyrażenie *o mało co* może być wprowadzane do następującego po nim zdania za pomocą tzw. włączników (termin zaproponowany przez J. Wajszczuk 1997: 39–46), np. *by, żeby, aby*, por. (70)–(73):

- (70) ****O mało co, by mecz zakończył się remisem. / *O mało co, by mecz zakończyłby się remisem.***
- (71) ****O mało co, aby mecz zakończył się remisem.***
- (72) ****O mało co, żeby mecz zakończył się remisem.***
- (73) ****Te wszystkie pudła zmieściły się w drugiej połowie i goście o mało co, aby wrócili do domu z niczym.*** (NKJP)

Taka hipoteza budzi jednak wątpliwość. W artykule hasłowym *o mało co*, zamieszczonym w WSJP, nie ma przykładów zdań z włącznikami. Należy więc odrzucić połączenia jednostki *o mało co* z wyrażeniami tej klasy, ponieważ czasownik powinien mieć formę trybu przypuszczającego, a w tym wypadku nie jest to możliwe. Częstka *by* jest bowiem koniecznym elementem wymienionych włączników.

Warto zwrócić uwagę na znaczenie segmentu *a* jako spójnika wprowadzającego kontrast. W kontekście jednostki *o mało co, a* i formy trybu przypuszczającego presuponuje on negację sądu ujętego w postaci hipotezy, wyrażonej bezpośrednio po tym spójniku, por.

- (74) ***O mało co bym się z nią zderzył na chodniku.***
- (75) ***O mało co, a zderzyłbym się z nią na chodniku.***
- (76) ***O mało co nie zderzyłem się z nią na chodniku.***

Niezależnie od tego, czy użyjemy *o mało co* (74), *o mało co, a* (75) czy *o mało co nie* (76), to znaczenie pozostaje takie samo, por. ‘niewiele brakowało, aby wydarzyło się to, o czym mówię’. Jednak, choć porównywane zdania mają tę samą referencję, to sposób przekazywania treści jest inny, por. następujące zdania:

(77) ***O mało co nie*** kupiłam tej sukienki.

(78) ***O mało co, a*** kupiłabym tę sukienkę.

Obydwa zdania wyrażają czynność kupowania, którą w tym kontekście traktować należy jako stan nierzeczywisty. W obu przykładach mowa o sukience, której mówiący nie kupił, jednak jego intencje (kupującego) nie są takie same. Zdanie (77) komunikuje, że ktoś nie kupił sukienki, a był gotów ją kupić, choć tak naprawdę wcale tego nie chciał (ktoś mógł np. uznać, że dana sukienka nie jest mu potrzebna, nie jest niezbędna); dla potwierdzenia por. definicję ciągu *o mało co nie* z WSJP: ‘niedużo brakowało do tego, by stało się coś, czego nie chciałby mówiący’. W efekcie końcowym intencje kupującego były negatywne. Natomiast zdanie (78) wyraża odmienną (pozytywną) intencję – ktoś chciał kupić sukienkę, ale wydarzyło się coś, co uniemożliwiło mu tę czynność (a na co kupujący nie miał wpływu), np.:

(79) *Całe szczęście, że o mało co nie kupiłam tej sukienki w paski, bo w tym sezonie są już niemodne. / *Całe szczęście, że o mało co, a kupiłabym tę sukienkę w paski, bo w tym sezonie są już niemodne.*

(80) ***O mało co, a*** kupiłabym tę sukienkę, ale kolor niebieski został wyprzedany. / ****O mało co nie*** kupiłam tej sukienki, ale kolor niebieski został wyprzedany.

Analogiczną sytuację obserwujemy w wypadku jednostek *o mały włos nie* / *o mały włos, a*:

(81) ***O mały włos nie*** kupiłem tego stojaka na wino.

(82) ***O mały włos, a*** kupiłbym ten stojak na wino.

2.4. *O mały włos*_; *o mały włos nie*_; *o mały włos, a*_

Kolejny ciąg, *o mały włos* łączy się z czasownikiem w trybie przypuszczającym, względem którego występuje w antepozycji. Ma stały szyk wewnętrzny. NKJP rejestruje między innymi następujące konteksty:

- (83) *Potknęła się i **o mały włos** zaryłaby nosem w żwir, ale na szczęście ktoś w ostatniej chwili podtrzymał ją za łokieć.* (NKJP)
- (84) *Ta ostatnia kwestia była szczególnie ważna, gdyż nagły zanik energii elektrycznej oznaczałby pewną śmierć dla załogi, o czym **o mały włos** przekonaliby się kosmonauci z Apollo 13.* (NKJP)
- (85) *Oj, **o mały włos**, byłabym w dole.* (NKJP)

Wyrażenie występujące w przykładach (83)–(85) różni się od ciągu *o mały włos nie* bezpośrednim kontekstem prawostronnym. Jednostka z negacją występuje z czasownikiem w formie trybu orzekającego w czasie przeszłym, np. w zdaniach:

- (86) ***O mały włos nie** kupiłem ślicznego bukłaka hiszpańskiego na wino, ze skóry.* (NKJP)
- (87) *Prawdopodobnie Gija **o mały włos nie** wpakował się w awanturę, która mogła się dla niego skończyć wielkimi nieprzyjemnościami.* (NKJP)
- (88) ***O mały włos nie** chlapnął sosem na spodnie.* (NKJP)

Ciąg *o mały włos, a* ma wspólną cechę składniową z *o mało co, a*, mianowicie oba ciągi dopuszczają jedynie połączenie z czasownikiem w trybie przypuszczającym, co odróżnia je od jednostek z negacją (np. *o mały włos nie, o mało co nie*), por. przykład (89b), którego nie można zaakceptować, ponieważ badana jednostka pociąga za sobą negację zdania, tymczasem jest ono sądem twierdzącym, por.:

- (89a) ***O mały włos, a** pański Pauli przygwoździłby mnie do ściany, bo pan odpowiedział błędem na mój błąd.* (NKJP)
- (89b) ****O mały włos, a** pański Pauli przygwoździł mnie do ściany, bo pan odpowiedział błędem na mój błąd.*

Obie jednostki występują w antepozycji względem czasownika i mają stały szyk wewnętrzny.

2.5. *O mały figiel*_; *o mały figiel nie*_; *o mały figiel, a*_

Analogicznie do *o mały włos* funkcjonuje w języku polskim ciąg *o mały figiel*. NKJP rejestruje zdecydowanie mniej zdań z tym wyrażeniem w porównaniu do omawianych w pracy pozostałych jednostek z ciągiem *o mały-*, por.:

- (90) *Miałem, o mały figiel, nie żyć.* (NKJP)
- (91) *Kurde, o mały figiel wbiłby nam nóż w plecy... I byłoby po złotym medalu.* (NKJP)
- (92) *O mały figiel, ten indywidualny wyczyn mógł być jeszcze lepszy, bo pan Krzysztof trafił z rzutu wolnego w poprzeczkę (...).* (NKJP)
- (93) *O mały figiel, a Lynch stałby się pierwszą ofiarą „nowego” starego sądownictwa.* (NKJP)

Przykład (93) jest jedynym odnotowanym w NKJP kontekstem występowania ciągu *o mały figiel, a*. Biorąc pod uwagę, że funkcjonuje on w taki sam sposób jak *o mało co, a* oraz *o mały włos, a*, zakładam, że akceptowalne są jedynie jego połączenia z czasownikiem w trybie przypuszczającym, por. zdanie (94):

- (94) **O mały figiel, a Lynch stał się pierwszą ofiarą „nowego” starego sytemu.*

Ponadto, mała liczba zarejestrowanych przykładów w Korpusie może świadczyć o stopniowym wycofywaniu się tego wyrażenia z użycia, co potwierdza również to, że przy definicjach w niektórych słownikach (zob. WSJP) umieszczony został kwalifikator *przestarzałe*.

WSJP podaje informację, że w miejscu otwieranym prawostronnie przez *o mały figiel*, zamiast czasownika w trybie przypuszczającym może znaleźć się również czasownik w czasie przeszłym. Istnieje jednak także analogiczna jednostka z *nie, o mały figiel nie*, dla której charakterystyczne jest łącze-

nie się z czasownikiem w trybie orzekającym, w czasie przeszłym. NKJP podaje następujące konteksty:

- (95) *Ludzie o mały figiel się nie stratowali.* (NKJP)
 (96) *Kilka razy o mały figiel nie doszło do katastrofy, a przecież próbowali tylko kołować po lotnisku.* (NKJP)
 (97) *O mały figiel nie doszłoby do premiery, ponieważ żaden właściciel berlińskich kin nie chciał przyjąć do wyświetlenia tego szokującego i dziwnego filmu.* (NKJP)
 (98) *O mały figiel nie zobaczylibyśmy jednak naszej krajanki w telewizji.* (NKJP)

Według Krystyny Kleszczowej wyrażenia *o figiel* oraz *o włos* z dużym prawdopodobieństwem powinny być charakteryzowane jako wykładniki niezupełności. Autorka zwraca uwagę na następujące kwestie:

Leksem *figiel* to dość wczesna pożyczka, jednak nie znalazłam wyrażenia *o figiel* w SPXVI, brak takowego również w SPXVII, SL i SWil. Dopiero w SW jako 6. podane jest znaczenie 'bagatelka, drobnostka, mały włos, ździebło, fraszka', z przykładem: *O mały figiel nie upadłem.* Można domniemywać, że dopiero wtedy, gdy wyraz *figiel* zaczął znaczyć 'trochę', stał się bazą funktora *o figiel*, powstałego na wzór *o włos*. (Kleszczowa 2010: 335).

Jednostki typu *o mały włos*, *o mały figiel* w istocie wyrażają odcień przybliżenia, należy więc zgodzić się z uczoną, że operatory te kwalifikowane powinny być jako wykładniki niezupełności czy „wykładniki niepełnej zupełności”.

2.6. Jednostki z elementem *o mał-* o postaci *o mało co*; *o mały włos/figiel*; *o mało co*, *a*; *o mały włos/figiel*, *a*; łączą się najczęściej z czasownikami w trybie przypuszczającym, ich szyk jest stały i występują w stosunku do czasownika w antepozycji. Ciągi z *nie*, por. *o mało co nie*; *o mały włos nie*; *o mały figiel nie*; są bardziej zróżnicowane kontekstowo. Dodaje się je do czasowników występujących w trybie orzekającym, choć w zdaniach z jednostką *o mały figiel nie* (por. zdania (97) – (98)) występuje również forma trybu przypuszczającego. Można więc sądzić, że nie stanowi to reguły. Człony jednostek z negacją są rozsuwalne, co odróżnia je od innych badanych ciągów.

3. Jednostki z ciągiem *omal*

Jednostka *omal* oraz pokrewne *omal nie*, *omalże*, *omalże nie* są przedmiotem dalszej analizy. Dla porównania przywołane zostaną również jednostki bliskoznaczne *prawie*, *niemal* oraz *nieomal*. Ponieważ łączliwość analizowanych jednostek z *omal* odznacza się nieregularnością, trudno ustalić typowe konteksty ich występowania, jak w wypadku wyrażen z ciągiem *o mał-* (zob. pkt. 2.1.).

3.1. *Omal*₁

W pierwszej kolejności należy nadmienić, że opis leksykalny wyrażenia *omal* w słownikach nie jest jednoznaczny. Spowodowane jest to z pewnością jego archaicznym charakterem. W słownikach ogólnych języka polskiego kwalifikowany jest jako przysłówek, partykuła (USJP III: 218), (ISJP I: 1162), modulant⁴ (SWJP I: 628) oraz, najbardziej precyzyjnie, jako operator metapredykacyjny/operator limitacji (WSJP). Porównajmy poniższe definicje:

Słowami **omal**, **omalże** lub **omal że** poprzedzamy składnik zdania, który wprawdzie nie przekazuje informacji prawdziwej, ale niewiele brakuje, aby odpowiadał prawdzie (ISJP I: 1162);

to, o czym mowa, jest takie, że mało brakuje do tego, by można było o tym powiedzieć, że ma daną cechę (WSJP).

Definicje te wskazują na istotny komponent semantyczny *omal*, który można ująć w postaci zdania ‘mało brakowało, żeby coś się stało’, por. przykłady:

⁴ Termin wprowadzony przez Stanisława Jodłowskiego, dokładniej: „nieodmienne część mowy, znaczeniowo samodzielna, lecz niewchodząca w związki składniowe (pozostająca poza strukturą wypowiedzenia lub wykazująca luźny związek z pozostałymi leksemami w zdaniu). Modulanty to klasa wyrazów, do której zaliczamy (szeroko rozumiane) tradycyjne partykuły oraz niektóre przysłówki.” (Jodłowski 1976: 20). Niektóre modulanty uznane zostały w literaturze również za „dopowiedzenia potwierdzające”, np. *naturalnie*, *naprawdę*, *doprawdy* (Dobaczewski 1998).

- (99) **Omal nie** spadł ze skały. / ***Omal** spadł ze skały.
 (100) **Omal się nie** zabił. / ***Omal** się zabił.
 (101) Przewróciłam się i **omal** mnie **nie** zdeptali. / *Przewróciłam się i **omal** mnie zdeptali.

Stan charakteryzowany po *omal* jest niechciany przez mówiącego i w istocie nie wydarzył się w rzeczywistości. Łączliwość tej jednostki z czasownikami komunikującymi stany „pozytywne” (chciane) jest niemożliwa, por. np. *odratować kogoś, uratować kogoś/coś, opiekować się (kimś), zająć się (kimś)*.

Źródłem przykładów ilustrujących łączliwość jednostki *omal* jest WSJP, który (za NKJP) podaje np.:

- (102) *Raz, żeby głos jego usłyszeć, wybrałem się nawet przed świtem, zanim zdążył odpłynąć, i zrobiłem mu **omal** awanturę, dlatego łódki nie wciągnął na brzeg, powstała w nocy fala na zalewie i łódka szamotała się na łańcuchu, że oka nie zmrużyłem.*
 (103) *W okularach wyglądał **omal** dystygowanie.*
 (104) *Przeraził się tak bardzo, iż **omal** zapomniał, że jestem obok.*
 (105) *Kiedy tak persadowała z serdecznym przekonaniem, była zupełnie inna: **omal** radosna, bardzo dziewczęca w gestach i spojrzeniach.*

Według WSJP *omal* otwiera prawostronnie miejsce dla elementu *x*, który może być reprezentowany przez przymiotnik w stopniu równym lub najwyższym, przysłówek w stopniu równym lub najwyższym, a także czasownik określający „cechę, czynność, stan rzeczy”. Liczba przykładów w NKJP jest mała, pochodzą one w większości z tekstów literackich, por. użycia *omal*:

- (106) **Omal** w odruchu uniosłem słuchawkę, żeby do niego zadzwonić. (NKJP)
 (107) **Omal** zapadł się pod ciężarówkę (...). (NKJP)
 (108) (...) tragedia nastąpiła dopiero wtedy, gdy rządzący zaczęli "przykręcać śrubę", co po poprzednich przesileniach udawało się czynić stopniowo, cichaczem, **omal** niepostrzeżenie. (NKJP)

- (109) *Niezależnie zresztą od munduru, kiedy ma się tyle lat, co ja wtedy miałem, nawet o te kilka lat ktoś starszy wydaje się **omal** stary.* (NKJP)
- (110) *I wtedy wyrzuciłem **omal** jednym tchem, że chciałbym mieć charta (...).* (NKJP)
- (111) *Czułem w sobie **omal** dziką siłę, tak że woda prawie nie stawiała mi oporu.* (NKJP)
- (112) *I w tej samej chwili **omal** psie skamlenie przepelnilo ten jego głos: – Weź mnie, Piotrek, z sobą.* (NKJP)
- (113) *Będąc w szkole myślała o wakacjach **omal** cały czas.*
- (114) *Można powiedzieć, że były to **omal** złote rady.*
- (115) *Anna **omal** straciła głowę dla łobuza z ósmej klasy, na szczęście w porę się otrząsnęła.*

Przykłady (110)–(115) wskazują, że w miejscu otwieranym przez *omal*, oprócz pojedynczych wyrazów (głównie rzeczowników, czasowników, przymiotników i przysłówków), może znaleźć się także wielosegmentowa jednostka leksykalna. Biorąc pod uwagę konteksty z NKJP, zdecydowanie częściej spotykane są właśnie połączenia z jednostkami wielosegmentowymi. Łączliwość *omal* jest zdecydowanie szersza w porównaniu z jednostkami pokrewnymi, jak np. *omal nie*.

Wątpliwa jest natomiast łączliwość *omal* z przymiotnikami w stopniu równym oraz wyższym, które komunikują cechę obiektu, na przykład przymiotników określających wygląd lub cechy charakteru, por. zdania (117), (118a) i (118b):

- (116) *Wychodziłam niespiesznie, **omal** ostatnia.* (NKJP)
- (117) *?Adaś miał minę zakłopotaną i **omalże** nieszczęsną.* (NKJP)
- (118a) *?Niezależnie zresztą od munduru, kiedy ma się tyle lat, co ja wtedy miałem, nawet o te kilka lat ktoś starszy wydaje się **omal** stary.* (NKJP)
- (118b) **(...) ktoś o kilka lat starszy wydaje się **omal** starszy.*

W NKJP znajdują się przykłady połączeń *omal* z przymiotnikiem w stopniu równym, zdecydowana większość z nich pochodzi z utworów li-

terackich kilku określonych twórców, interpretacja tych kontekstów wymaga uwzględnienia środków artystycznego wyrazu, jak w wypadku zdań:

- (119) *Mamy zatem do czynienia z poezją wszechobecną, **omal** dotykającą, a przez to jakby naszą, przybliżającą świat i jego problemy.*
- (120) *(...) a po chwili dochodzi mnie **omal** przytulony do mojej głowy z tamtej strony szept (...).* (NKJP)
- (121) *Odwrót miałam odcięty przez podwórkowych polityków, wrzeszczących coraz głośniej, przez skłóconą parę już **omal** gotową do rękoczynów (...).* (NKJP)
- (122) *Hunt niechętnie, ale podźwignął się na nogi, bo z tej żabiej perspektywy widział ledekran w skrócie **omal** nieczytelnym.* (NKJP)
- (123) *Czas szorował mu po oczach, chropowata sekunda za sekundą, wszystkiego dwa mrugnięcia od śmierci, czas, czas, teraz **omal** namacalny.* (NKJP)
- (124) *(...) jednostajne buczenie silników samolotu posiada działanie **omal** hipnotyczne.* (NKJP)
- (125) *(...) w cieniu tak głębokim, że **omal** nieprzejrzystym, ujrzałem młynarza Justyniana (...).* (WSJP)

Łączliwość jednostki *omal* z przymiotnikami stopniowalnymi jest nieregularna, nie poddaje się ona charakterystyce ogólnej. Przyjmuję za Maciejem Grochowskim, że:

Liczne przymiotniki określają takie rodzaje właściwości, które nie mogą stanowić kryterium porównania ilościowego, a tym samym nie mogą być charakteryzowane z punktu widzenia kategorii stopnia. Obiekt/stan rzeczy ma daną właściwość bądź jej nie ma. Na tej dychotomii oparta jest opozycja danego pojęcia i jego dopełnienia logicznego, np. są stany rzeczy konieczne i niekonieczne, nie ma **najkonieczniejszych* ani **konieczniejszych*. (Grochowski 2018b: 86–87)

Na tej podstawie wykluczyć należy akceptowalność połączeń *omal* z przymiotnikami i przysłówkami w stopniu równym i wyższym, które charakteryzują cechę obiektu (np. charakter, wygląd, nastrój, usposobienie), por. zdania:

- (126a) *Anna wyglądała **omal** pięknie.
 (126b) *Anna wyglądała **omal** piękniej niż Maria.
 (126c) Anna wyglądała **omal** najpiękniej ze wszystkich dziewcząt.
 (127a) *Jego pomysł ucieczki z więzienia był **omal** zły.
 (127b) *Jego pomysł ucieczki z więzienia był **omal** gorszy od ostatniego.
 (127c) Jego pomysł ucieczki z więzienia był **omal** najgorszym, o którym słyszałem.
 (128a) *Jaś miał **omal** dużo zabawek.
 (128b) *Jaś miał **omal** więcej zabawek niż Krzyś.
 (128c) Jaś miał **omal** najwięcej zabawek ze wszystkich dzieci w przedszkolu.
 (129a) *Jan wygląda w tym swetrze **omal** staro.
 (129b) *Jan wygląda na tym zdjęciu **omal** starzej niż Piotr.
 (129c) Jan wygląda **omal** najstarzej z całej rodziny, nie licząc dziadka Zbigniewa.

W ściśle określonym kontekście połączenia *omal* z przymiotnikiem występującym w stopniu najwyższym są akceptowalne (por. (126c), (127c), (128c), (129c)). Zgodnie z podziałem zaproponowanym przez Macieja Grochowskiego operatory metapredykatywne o postaci *omal* (i pokrewne) uznają za wykluczające semantycznie *comparativus* (por. Grochowski 2018a: 62).

Jednostka *omal* nie łączy się z wyrażeniami, które w literaturze nazywane są wykładnikami intensywności cechy (Janus 1981), por. np. leksem *bardzo* oraz przymiotniki i przysłowki z komponentem ‘bardzo’, por. *bezugranicznie*, *gigantyczny*, *błyskawiczny*, *wielka*, *szalenie*. Elżbieta Janus zauważyła, że „zestawienie *prawie* z *bardzo* tworzy sprzeczność – jest połączeniem elementów znaczeniowych ‘mniej’ i ‘więcej’ w odniesieniu do tej samej cechy danej rzeczy” (Janus 1981: 39). Analogicznie jest w wypadku *omal*, por. przykłady (130)–(135):

- (130) *Było to oddanie **niemal** bezgraniczne. (Janus 1981: 39) / *Było to oddanie **omal** bezgraniczne.
 (131) *Był to **niemal** gigantyczny wysiłek. (ibid.) / *Był to **omal** gigantyczny wysiłek.
 (132) *Działo się to w tempie **prawie** błyskawicznym. (ibid.) / *Działo się to w tempie **omal** błyskawicznym.

- (133) *Była to dla mnie **niemal** wielka radość. (ibid.) / *Była to dla mnie **omal** wielka radość.
- (134) *Była **niemal** szalenie ładna. (ibid.) / *Była **omal** szalenie ładna.
- (135) *Był **prawie** bardzo wysoki. (ibid.) / *Był **omal** bardzo wysoki.

Połączenia jednostki *omal* z wykładnikami niekompletności, których klasę reprezentuje między innymi leksem *trochę*, są nieakceptowalne. Tak samo dzieje się w wypadku wyrażenia *prawie*, którym zajmowała się w swoich pracach Beata Szumińska. Autorka zwróciła uwagę, że zarówno *prawie*, jak i *niemal*, a także szersza grupa jednostek, do której należą m.in. *niespełna*, *omal nie*, *o mało nie*, komunikują, że „dana cecha bądź stan rzeczy nie przysługuje obiektowi w stopniu pełnym (w sposób całkowity)” (Szumińska 1997a: 61). Z uwagi na to, że jednostki *omal*, *prawie/niemal* wyrażają „niekompletność”, ich współwystępowanie z innymi wykładnikami niekompletności prowadzi do dewiacji, por. (136a) i (136b):

- (136a) Jan wypił **omal** butelkę wina. / Jan wypił **prawie** butelkę wina.
- (136b) *Jan wypił **omal** trochę wina. / *Jan wypił **prawie** trochę wina.

Warto zauważyć, że pomiędzy ciąg *omal* a rzeczownik – nazwę pojemnika, z którą się łączy, można wstawić wyrażenie określające wielkość przedmiotu, miarę substancji, np. przymiotniki typu *cały*, *pełny*, *kompletny*; por.

- (137) Wypił **omal** całą butelkę wina.

Bliskoznaczne z wymienionymi przymiotnikami są przysłowki typu *zupełnie*, *całkowicie*, *całkiem*, *kompletnie*, które stanowiły obiekt badań Krystyny Kleszczowej. Wątpliwość autorki budzą połączenia takich przysłówek z „czasownikami oznaczającymi stan, który w zasadzie powinien być kompletny, ale nie zawsze jest osiągnięty (Grzegorzczkova podaje m.in. przykład: *On całkowicie zasnął* – opozycja: *Prawie śpi*)” (Kleszczowa 2005: 295). Uczona wskazuje również na inne skomplikowane struktury typu: *zupełnie wyszedł*, *całkowicie od niej odszedł* oraz konstatuje, że badane przysłowki kompletności nie wchodzą w relacje z czasownikami oznaczającymi cechy psychiczne (**całkowicie kochał się*, *zakochał się*, **zupełnie cieszył się*, *ucieszył się*, **zupełnie pamiętał/zapamiętał*, **zupełnie martwi*

się/zmartwił się itp. (Kleszczowa 2005: 296)). Warto sprawdzić łączliwość *omal* z czasownikami tych klas, por. przykłady:

- (138) *Jan **omal** zasnął.
- (139) *Jan **omal** wyszedł.
- (140) *Jan **omal** od niej odszedł.
- (141) *Jan **omal** zakochał się w Marii.
- (142) *Maria **omal** ucieszyła się, że Jan wraca.
- (143) *Maria **omal** zapamiętała twarz przestępcy.
- (144) *Maria **omal** zmartwiła się.

Wyrażenie *omal*, podobnie jak przysłówki kompletności, nie łączy się z czasownikami należącymi do podklas reprezentowanych przez przykłady (138)–(144). Na jednostkę nałożone są też ograniczenia składniowe, otwiera ona miejsce dla czasownika w czasie przeszłym.

Ponadto, *omal* w WSJP uznane jest za quasi-synonim *prawie*, które także wyklucza łączliwość z wyrażeniami aproksymatywnymi (Grochowski 2015: 126), por.:

- (145) Na wycieczkę zapisały się **omal** wszystkie dzieci. / *Na wycieczkę zapisały się **omal** **niektóre** dzieci.
- (146) Jan trenował **omal** codziennie. / *Jan trenował **omal** trzy razy w tygodniu.

W zdaniach (145)–(146) *omal* traktowane jest jako synonim *prawie*, ale również i *niemal*, którego charakter jest mniej kolokwialny. Zważywszy na książkowy charakter ciągu *omal*, można stwierdzić, że dopuszczalne jest stosowanie go wymiennie z *niemal* (jeśli kontekst to umożliwi).

Anna Wierzbicka zauważyła, że *niemal* wolne od negatywnych konotacji, używane jest w pozytywnych kontekstach (Wierzbicka 1987: 184), na co zwróciłam uwagę podczas analizy łączliwości ciągu *o mało co* z czasownikami (pkt. 2.1); por. zdania:

- (147a) *Ubranie było tak skromne, że graniczyło **niemal** z ubóstwem.
(Wierzbicka 1987: 184)
- (147b) Ubranie było tak skromne, że graniczyło **omal** z ubóstwem.

(148a) ***Niemal** się spóźniłem na pociąg. (ibid.)

(148b) ***Omal** się spóźniłem na pociąg. / **Omal** się **nie** spóźniłem na pociąg.

W odróżnieniu od *prawie*, zanegowana jednostka *omal* dopuszcza połączenia z negatywnymi kontekstami czasownikowymi. Stany, do których odnosi się *omal nie* są niepożądane przez mówiącego. W wypadku związków z czasownikami dystrybucja *omal nie* i *niemal/prawie* wyklucza się, por. (149)–(150):

(149) ***Prawie** się spóźniłam. / ***Omal** się spóźniłam.

(150) ***Prawie** się nie spóźniłam. / **Omal** się **nie** spóźniłam.

Jednostki *prawie* i *niemal* nie zawierają komponentu oceniającego, co jest charakterystyczne dla *omal*.

3.2. *Omal nie*_

Charakterystyczne dla tej jednostki jest to, że występuje ona jedynie w kontekście czasownikowym. Ciąg *omal nie* dopuszcza łączliwość z czasownikami (zazwyczaj dokonanymi), które wg WSJP komunikują stan oceniany przez mówiącego negatywnie. Jest to zgodne z eksplikacją jednostki *omal nie*, zaprezentowaną przez Beatę Szumińską:

omal nie q ‘nie chciałem, żeby stało się q, dobrze, że nie stało się q’ (Szumińska 1997b: 143)

Czasowniki, z którymi łączy się *omal nie* wyrażają częściej stany aniżeli zdarzenia.

Stany zaś różni od zdarzeń to, że negacja implikuje w wypadku jakiegoś stanu obecność pewnego stanu przeciwnego, „konkurencyjnego”. (Bogusławski 2003: 44)

Kluczową kwestią jest w tym wypadku zastosowanie negacji wraz z ciągiem *omal*. Jednostka *omal nie* może współwystępować w wielu wypad-

kach z takimi czasownikami, których łączliwość z *omal* jest ograniczona, a w niektórych kontekstach nawet niemożliwa.

Wśród przykładów podanych w NKJP największą liczbę stanowią właśnie połączenia *omal nie* w antepozycji względem czasownika na ogół dokonanego (najczęściej w formie czasu przeszłego, w trybie orzekającym), por.

- (151) *I zrobiło mi się tak zimno, że **omal** się **nie** rozplakałem.* (NKJP)
- (152) *Skończył wojnę jako bohater, pokój zaczął centralnie i wysoko, a potem **omal nie** zrobiono z niego zdrajcy.* (NKJP)
- (153) *Kloss dostrzegł mężczyznę, który kilka godzin temu **omal** go **nie** zabił.* (NKJP)
- (154) ***Omal** przez **nie** zламаłem nogi.* (NKJP)
- (155) *A Orlik Bojowy, jako bratu i przyjacielowi, skoczył na ratunek i **omal** swego życia **nie** postradał.* (NKJP)
- (156) *A ja **omal** w tym **nie** ugrzązłem.* (NKJP)
- (157) *Wracając na rewir, tuż przy wyjściu z bufetu zderzył się z panną Helą tak mocno, że **omal** półmisek **nie** wypadł mu z ręki.* (NKJP)
- (158) *Kolejna śnieżna kula musiała kryć w sobie kamień, nieszczęśnik zachwiał się bowiem gwałtownie, **omal nie** tracąc równowagi.* (NKJP)
- (159) *Na półpiętrze **omal nie** zderzył się z jakąś bardzo elegancką panią.* (WSJP)

Powyższe przykłady ilustrują, że czasownik, z którym łączy się *omal nie*, wyraża stan, który w rzeczywistości nie miał miejsca, analogicznie do jednostek z ciągiem *o mał-*, por. *o mało co*, *o mało co nie*, *o mały włos nie*, *o mały figiel*, *o mały figiel nie*. *Omal nie* jest więc traktowane jako odrębna jednostka (a nie połączenie jednostek). Jest ona rozsuwalna, pomiędzy człony *omal* oraz *nie* można wstawić krótkie formy zaimków, rzeczowniki, a także wielosegmentowe jednostki języka. *Omal nie* łączy się przede wszystkim z czasownikami. Połączenia z reprezentantami innych klas gramatycznych są rzadkie i nietypowe. Nieakceptowalne są połączenia z przymiotnikiem i przysłówkiem w stopniu równym i najwyższym, por.:

- (160) **Maria była **omal nie** najpiękniejszą dziewczyną w szkole.*
- (161) **Jan zachował się **omal nie** rozsądniej niż reszta.*

Wyrażenie *omal nie* traktowane jest tu jako bliskoznacznik jednostek *omal*, *nieomal*, *prawie* czy *niemal*. Pomiędzy *omal* a *prawie/niemal* istnieje jednak istotna różnica semantyczna, jeśli chodzi o kontekst czasownikowy (pkt 3.1.). Ciąg *nieomal* natomiast odnosi się do stanów statycznych, połączenia ze stanami dynamicznymi są nieakceptowalne (Wierzbicka 1987: 184–185), por.:

- (162) ***Nieomal** zgubiłam czapkę. / ***Omal** zgubiłam czapkę. / **Omal nie** zgubiłam czapki.
 (163) *Jan **nieomal** uderzył Adama w głowę. / *Jan **omal** uderzył Adama w głowę. / Jan **omal nie** uderzył Adama w głowę.
 (164) Anna **nieomal** uwierzyła w jego kłamstwa. / Anna **omal** uwierzyła w jego kłamstwa. / Anna **omal nie** uwierzyła w jego kłamstwa.
 (165) ***Nieomal** się zachłysnął. / ***Omal** się zachłysnął. / **Omal się nie** zachłysnął.

Warto zauważyć, że w miejscu otwieranym przez ciągi *omal/omal nie* występuje czasownik, który komunikuje, że ‘byłoby źle, gdyby stało się to (o czym mowa)’, w odróżnieniu od *nieomal* akceptowalne są połączenia z czasownikami dynamicznymi. Ponadto, według ESJP *omal nie* oznacza: ‘niewiele brakowało żeby’ (ESJP II: 409), co przybliżyła je znaczeniowo do ciągu *o mało co nie*.

Według Anny Wierzbickiej *omal nie* odnosi się do zdarzeń momentalnych (Wierzbicka 1987: 185), które z punktu widzenia mówiącego są oceniane negatywnie, por. np.:

- (166) **Omal nie** spóźniłam się na pociąg.

Powyższe zdanie komunikuje, że mówiący nie chciał się spóźnić oraz że istniała możliwość zapobieżenia tej prawdopodobnej sytuacji. Analogiczne odniesienie ma leksem *ledwie*, choć jego znaczenie jest inne, nie musi odnosić się tylko do zdarzeń momentalnych, może dotyczyć też aktualnych, bieżących sytuacji (zob. Wierzbicka 1987: 183).

3.3. *Omalże* _

Z kolei *omalże* w znaczeniu ‘to, o czym mowa jest takie, że mało brakuje do tego, by można było powiedzieć, że ma daną cechę’ (WSJP) występuje antepozycyjnie względem przymiotnika i przysłówka w stopniu wyższym i najwyższym oraz czasownika wyrażającego cechę, czynność, stan rzeczy, por. np.:

- (167) *W ciągu tego roku okazało się, że zrobiła karierę **omalże** światową.* (NKJP)
- (168) *Rzym, co prawda, tego roku **omalże** utonął w Tybrze.* (NKJP)
- (169) *I dalej pisał, wielką siwą głowę **omalże** na biurko pokładając, jakby coś straszliwie mozolnego pisał.* (NKJP)
- (170) *Toteż chwilami traciłem **omalże** pewność, czy w ogóle jadę przed siebie, czy nie zjadę zaraz w rów (...).* (NKJP)
- (171) *Z pewną bydlęcą apatią czy rezygnacją, graniczącą **omal że** z szyderstwem, odpowiedział na wszystkie pytania i usłyszał wyrok śmierci.* (WSJP)

WSJP uznaje *omalże*, jak i wszystkie jednostki z tej serii, za quasi-synonim *prawie*. Jednak por. zdania:

- (172) *Chwilami traciłem **omalże** pewność, że Jan jest niewinny. / *Chwilami traciłem **prawie** pewność, że Jan jest niewinny.*
- (173) *Jan momentami tracił **omalże** nadzieję, że uda mu się dojechać na czas. / *Jan momentami tracił **prawie** nadzieję, że uda mu się dojechać na czas.*

Zdania (172)–(173) pokazują, że łączliwość rzeczowników wyrażających stany mentalne z leksemem *prawie* jest ograniczona. W zdaniu (172) da się zauważyć wyraźną dychotomię – albo ma się pewność, albo się jej nie ma. Idea jej stopniowania jest wątpliwa. Nie można zatem za bliskoznacznik *prawie* uważać ciągu *omalże*. Trudno też się zgodzić ze spotykanym w literaturze sądem na temat „maksymalnego stopnia pewności” (por. np. Janus 1981; Szumińska 1997a, 1998) w odniesieniu do *prawie* i *niemal*.

Ciąg *omalże* nie wchodzi natomiast w relacje z rzeczownikami nazywającymi przedmioty konkretne, np. **omalże ręką*, **omalże zupę*, **omalże Jan*, **omalże jej sukienka*, nie jest możliwe utworzenie z tymi połączeniami akceptowalnych zdań, por.

- (174) **Głaskała kota **omalże** ręką.*
 (175) **Anna zjadła na obiad mięso, ziemniaki i **omalże** zupę.*
 (176) **Zwycięzcą został **omalże** Jan.*
 (177) **Najbrzydsza kreacja wieczoru to **omalże** jej sukienka.*

Pisownia łączna lub rozłączna *omalże / omal że / omalże nie / omal że nie* nie powoduje różnicy semantycznej pomiędzy ciągami. W większości słowników ortograficznych (por. Markowski 2008, Polański 1995) podana jest pisownia łączna – *omalże*.

3.4. *Omalże nie*_

Ostatnia jednostka, *omalże nie*, ma szerszy zakres łączliwości niż jednostki *omal nie*, *o mały włos nie*, *o mały figiel nie*. Według WSJP wyrażenie *omalże* w znaczeniu ‘to, o czym mowa, jest takie, że mało brakuje do tego, by można było o tym powiedzieć, że jest takie, jak się mówi, a co nie jest oceniane jako pozytywne’, łączy się z czasownikami, rzeczownikami oraz przymiotnikami, por.:

- (178) *Przepraszam Cię bardzo, ale **omalże nie** spadłem z krzesła.* (NKJP)
 (179) *Kapitan na dźwięk wymówionego przez damę nazwiska **omalże nie** pochwyił jej w ramiona.* (NKJP)
 (180) ***Omalże nie** upadł wstając.* (NKJP)
 (181) *Na sejmiku w Środzie współautora projektu, Józefa Wybickiego **omalże nie** zabito wśród wściekłych okrzyków.* (NKJP)
 (182) *Chuderlawy hipochondryk o wyglądzie charta **omalże nie** zemdlął.* (NKJP)
 (183) *I druga rzecz, która z punktu widzenia zasad naszej kultury, do której się odnosimy w tej dyskusji, jest **omalże nie** głębsza od zagadnienia suwerenności.* (NKJP)

- (184) *O strój, który bodaj najmocniej wyraża ich więź z krajem i rodzinnym Podhalem – górale dbają za Wodą **omalże nie** bardziej niż tutaj.* (NKJP)
- (185) *(...) ja piłam kawę i niecierpliwie czekałam z papierosem, aż on skończy swoje Bardzo Zdrowe Jedzenie, cornflakes z mlekiem, jogurt owocowy, **omal że nie** kielki pszenicy z miodem, prawdziwy paryżanin, prawdziwy Europejczyk, dla mnie zgroza (...)* (WSJP)
- (186) **Omal że nie** zwariowałem! (NKJP)

Czasowniki, z którymi łączy się ciąg *omalże nie* występują w trybie orzekającym, w formie czasu przeszłego (178)–(180). Ponadto, muszą one komunikować stan, który nie miał miejsca w rzeczywistości. Nieakceptowalne są połączenia *omalże nie* z czasownikami w czasie teraźniejszym (187) i trybie przypuszczającym (188):

- (187) **Jan **omalże nie** wygrywa nagrodę główną.*
- (188) **Jan **omalże nie** wygrałby nagrody głównej.*

Człony omawianego wyrażenia są rozsuwalne, można pomiędzy nie wstawiać m.in. krótkie formy zaimków lub wyrażenia przyimkowe, o czym świadczą poniższe przykłady:

- (189) *I **omalże** znów **nie** popełnił błędu (...).* (NKJP)
- (190) *Andrzej **omalże** z nim **nie** wygrał.*
- (191) *Jan **wściekł** się gwałtownie i **omalże** mu **nie** przyłożył.*
- (192) *Jelcyn w swoich wspomnieniach pisze, że podczas chrztu pijany pop **omalże** go **nie** utopił.* (NKJP)

Ponadto, zdanie (182) potwierdza myśl przywołaną przeze mnie wcześniej – *omalże nie* oraz *prawie* w wypadku łączliwości z czasownikami wyrażającymi stany niezależne od człowieka nie są synonimami i nie można ich stosować wymiennie, por. *omalże nie zemdlął* / **prawie zemdlął*. Pierwsze wyrażenie dopuszcza konteksty negatywne, a drugie – nie. Jest to cecha nie tylko ciągu *prawie*, ale również jednostek *ledwie*, *ledwo*.

4. Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych analiz łączliwości jednostek z ciągami *o mał-* i *omal*, należy uznać je za bliskoznaczne. Główną cechą wspólną wszystkich wyrażen z tej serii jest przynależność do klasy operatorów metapredykatywnych. Zauważyć można też pewną regularność, jednostki niezawierające negacji (por. *o mało co*; *o mało co, a*; *o mały włos/figiel*; *o mały włos/figiel a*; *omal*) najczęściej otwierają miejsce dla czasownika w formie trybu przypuszczającego, natomiast jednostki zawierające negację (por. *o mało co nie*; *o mały włos nie*; *omal nie*) implikują wyłącznie czasownik w czasie przeszłym, który komunikuje o stanie, który nie wydarzył się w rzeczywistości. Klasą, z którą najczęściej wchodzi w relacje semantyczne jednostki z ciągami *o mał-* i *omal* są czasowniki. Z kolei ciągi z elementem *że*, jak *omalże* i *omalże nie* mają szerszy zakres łączliwości.

Omawiane wyrażenia zawierają komponent semantyczny ‘mało brakowało, by stało się to, o czym mowa’. Stany te nie są oceniane przez mówiącego pozytywnie. Jednostki z ciągami *o mał-* i *omal* pełnią funkcję aproksymatorów. Są one wykładnikami przybliżenia, nieakceptowalna jest więc ich łączliwość semantyczna z reprezentantami tej samej klasy.

Skróty

- ESJP: A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Warszawa 2000.
ISJP: *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, Warszawa 2000.
NKJP: *Narodowy korpus języka polskiego*, [online] nkjp.pl.
SWJP: *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996.
WSJP: *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki, [online] wsjp.pl.

Bibliografia

- BOGUSŁAWSKI A., 1976, O zasadach rejestracji jednostek języka, *Poradnik Językowy* 8, s. 356–364.
BOGUSŁAWSKI A., 2003, *Aspekt i negacja*, Warszawa: Wydawnictwo Takt.
DOBACZEWSKI A., 1998, *Cechy składniowe i semantyczne polskich dopowiedzeń potwierdzających*, Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.

- GROCHOWSKI M., 1986, *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia*, Wrocław: Ossolineum.
- GROCHOWSKI M., 1997, *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- GROCHOWSKI M., 2000, Nieciągle jednostki języka z segmentem *nie*. Wybrane problemy składni zewnętrznej, wewnętrznej i leksykografii, w: M. Bałowski, W. Chlebda (red.), *Frazeografia słowiańska: księga pamiątkowa poświęcona prof. dr hab. Halinie A. Lilicz*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 215–220.
- GROCHOWSKI M., 2001, O hasłowaniu nieciąglych jednostek języka z segmentem izolowanym, w: W. Gruszczyński et al. (red.), *Nie bez znaczenia... Prace ofiarowane Profesorowi Zygmuntowi Saloniemu z okazji jubileuszu 15000 dni pracy naukowej*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 87–97.
- GROCHOWSKI M., 2015, Operatory metapredykatywne a operatory metatekstowe. Partykuły w strukturze wypowiedzenia, w: S. Gajda, I. Jokiel (red.), *Polonistyka wobec wyzwań współczesności. V Kongres Polonistyki Zagranicznej*, Opole, s. 125–133.
- GROCHOWSKI M., 2018a, Operatory metapredykatywne otwierające pozycję dla komparatywu, *Prace Filologiczne LXXII*, s. 59–70.
- GROCHOWSKI M., 2018b, Asymetria semantycznych i gramatycznych ograniczeń stopniowania przymiotników w języku polskim, w: Z. Greń (red.), *Z polskich studiów slawistycznych*, Seria 13, t. 2, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 83–92.
- GROCHOWSKI M., KISIEL A., ŻABOWSKA M., 2018, Zasady opisu jednostek funkcyjnych w *WSJP PAN*, w: P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, s. 191–203, [online] <https://wsjp.pl/pobieranie/WSJP-geneza.pdf>.
- GRZEGORCZYKOWA R., LASKOWSKI R., WRÓBEL H. (red.), 1998, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- JANUS E., 1981, *Wykładowiki intensywności cechy (na materiale polskim i rosyjskim)*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- JODŁOWSKI S., 1976, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa: PWN.
- KLESZCZOWA K., 2005, Przestrzeń semantyczna kategorii „zupełności”, w: M. Bałowski, W. Chlebda (red.), *Ogród nauk filologicznych. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Stanisławowi Kochmanowi*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 293–301.
- KLESZCZOWA K., 2010, Polskie określniki niepełnej zupełności, w: R. Przybylska, J. Kaś, K. Sikora (red.), *Symbolae grammaticae in honorem Bogusłai Dunaj*, Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 331–339.

- LASKOWSKI R., 1998, Kategorie morfologiczne języka polskiego – charakterystyka funkcjonalna, w: R. Grzegorzycykowa, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 151–224.
- MARKOWSKI A. (red.), 2007, *Wielki słownik ortograficzny*, Warszawa: Langenscheidt.
- NOWAK F., POLAŃSKI E. (red.), 1995, *Słownik ortograficzny*, Katowice: Videograf.
- SZUMIŃSKA B., 1997a, O znaczeniu i łączliwości wyrażen *prawie* i *niemal*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska* 48, s. 61–71.
- SZUMIŃSKA B., 1997b, Relacje semantyczne między *ledwie* a *omal nie*, *Polonica* 18, s. 141–146.
- SZUMIŃSKA B., 1998, Opozycja semantyczna jednostek leksykalnych *prawie* i *niemal*, *Polonica* 19, s. 93–101.
- SZUMIŃSKA-SUTY B., 1998, *Polskie przysłowki kwantyfikujące o znaczeniu niepełności*, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika (rozprawa doktorska).
- WAJSZCZUK J., 1997, *System znaczeń w obszarze spójników polskich: wprowadzenie do opisu*, Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- WAJSZCZUK J., 2010, Functional Class (so Called „Part of Speech”) Assignment as a Kind of Meaning-Bound Word Syntactic Information, *Cognitive Studies / Études Cognitives* 10, s. 15–33.
- WIERZBICKA A., 1987, The semantics of quantitative particles in Polish and in English, w: A. Bogusławski, B. Bojar (red.), *Od kodu do kodu*, Warszawa, s. 175–189.

**The syntax-semantic properties of lexical units
with elements *o mał-* and *omal***

(s u m m a r y)

The paper contains a syntactic and semantic analysis of lexical units with elements *o mał-* and *omal*, e.g. *o mało co*; *o mały włos, a*; *o mały figiel*; *omal nie*; *omalże*. These lexemes open some positions for various classes of parts of speech, mostly for verbs. They also are metapredicative operators. The tested units have a common semantic component ‘it was close to something to happen’.